

Η Ελένη του Σεφέρη και η Ελένη του Ευριπίδη

Η παράδοση σκιαγραφεί την Ελένη ως ενσάρκωση της ιδανικής ομορφιάς και του ερωτικού πάθους, ως μια μοιραία γυναίκα, υπεύθυνη για τον Τρωικό πόλεμο και φυσικά για την καταστροφή πολλών Ελλήνων και Τρώων. Ο Όμηρος ειδικότερα της αποδίδει θεϊκή καταγωγή και υπερβολική ομορφιά. Οι λυρικοί ποιητές όμως της αποδίδουν ανθρώπινη διάσταση, υπογραμμίζουν την τάση που έχει να προξενεί συμφορές, τη συνδέουν με την απιστία, την προδοσία, την ερωτική περιπέτεια, τον πόλεμο και γενικότερα της αποδίδουν αρνητικές συνιστώσες. Ο Αισχύλος, ιδιαίτερα στην *Ορέστεια*, την αποσυνδέει από τη θεϊκή της καταγωγή και της αποδίδει έμφυτη τάση για το κακό.

Με τον Ευριπίδη δεν συμβαίνει αυτό. Ο Ευριπίδης ασχολείται με την Ελένη σε αρκετά έργα του, ιδιαίτερα όμως στον *Ορέστη*, στις *Τρωάδες* και φυσικά στην ομώνυμη τραγωδία. Σε αυτά τα έργα τα πρόσωπα που αναφέρονται στην Ελένη τηρούν απέναντί της μια απροκάλυπτα εχθρική στάση, αφού τη θεωρούν φιλάρεσκη, ερωτοπαθή, υπεύθυνη για τον Τρωικό πόλεμο και τα δεινά που απορρέουν από αυτόν. Στην *Ελένη* όμως ο Ευριπίδης την αντιμετωπίζει κατά τρόπο θετικό. Τη θεωρεί θύμα των ιδιοτροπιών των θεών και των συνηθειών της εποχής της, την παρουσιάζει πιστή και αφοσιωμένη στον Μενέλαο και την οικογενειακή ζωή, δίνοντας μεγάλη σημασία στην τιμή και την αξιοπρέπεια, σε σημείο να είναι διατεθειμένη να θυσιάσει και τη ζωή της γι' αυτές. Σε δύο μόνο πράγματα ο Ευριπίδης συμφωνεί με την παράδοση: στην υπερβολική ομορφιά και στην εξυπνάδα (πανουργία) της.

Για να προσδώσει όμως ο Ευριπίδης θετικές συνιστώσες στον χαρακτήρα της ηρωίδας του, διαχειρίζεται ανατρεπτικά τον μύθο, αξιοποιώντας μια διαφορετική εκδοχή. Αυτή η ανατροπή του τραγικού μύθου χαρακτηρίζεται ιδιοφυής από τον Δ. Ν. Μαρωνίτη («Μύθος και Ιστορία στο Ημερολόγιο Καταστρώματος», *Πίσω μπρος*, Αθήνα ³1986, σελ. 130), αφού ο Ευριπίδης χρησιμοποιεί έναν αντι-μύθο για να υποσκάψει τον παραδοσιακό μύθο. Σύμφωνα με αυτόν η Ελένη της Τροίας ήταν ένα φάσμα - ομοίωμα της πραγματικής, επινόηση των θεών για να προκληθεί ο πόλεμος. Ο Ευριπίδης (αλλά και ο Σεφέρης) μεταχειρίζεται ως μυθική υποδομή την περιπέτεια του Τεύκρου, αδελφού του Αίαντα, γιου του Τελαμώνα. Όταν ο Τεύκρος επιστρέφει στη Σαλαμίνα από την Τροία, εξορίζεται από τον πατέρα του Τελαμώνα, ο οποίος τον θεωρεί υπεύθυνο για την αυτοκτονία του αδελφού του Αίαντα. Με συμβουλή του Απόλλωνα ο Τεύκρος αναχωρεί για την Κύπρο, με σκοπό να ιδρύσει εκεί μιαν άλλη Σαλαμίνα ως ανάμνηση της πατρίδας του. Ταξιδεύοντας για την Κύπρο συναντά την Ελένη, η οποία αποβαίνει γι' αυτόν καταλύτης για να συνειδητοποιήσει τη ματαιότητα

του πολέμου, όταν του αποκαλύπτει ότι η Ελένη στην Τροία ήταν ένα είδωλο φτιαγμένο από τους θεούς, ενώ η πραγματική Ελένη είχε μεταφερθεί από τον Ερμή στην Αίγυπτο και τέθηκε στη φύλαξη του βασιλιά Πρωτέα, όπου και τη συνάντησε ο Μενέλαος επιστρέφοντας από την Τροία.

Ο ομηρικός μύθος και ιδιαίτερα η έκφασή του που διαδραματίζεται στην Τροία αποτελεί το ευρύτερο μυθολογικό πλαίσιο απ' όπου αντλεί την έμπνευσή του ο Σεφέρης. Διάσπαρτες σε όλο του το έργο υπάρχουν σχετικές αναφορές σε πρόσωπα του τρωικού κύκλου, ιδιαίτερα στο *Ημερολόγιο Καταστώματος Γ'*, στο οποίο η παρουσία της μυθικής παράδοσης με τον κοινό αρχαίο μύθο που έδωσε στον Ευριπίδη και στον Σεφέρη το θέμα της Ελένης είναι έντονα ανιχνεύσιμη.

Η *Ελένη* του Σεφέρη γράφτηκε το 1953, όταν ο ποιητής πήγε για πρώτη φορά στην Κύπρο, πρωτοδημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Νέα Εστία* το 1954 και περιλαμβάνεται στη συλλογή *Κύπρον, οὐ μ' ἐθέσπισεν...*, η οποία τυπώθηκε το 1955 και αργότερα εντάχθηκε στη συγκεντρωτική έκδοση με τον τίτλο *Ημερολόγιο Καταστώματος Γ'*. Στο ποίημα προτάσσονται αυτούσιοι στίχοι από την *Ελένη* του Ευριπίδη (140-150, 528, 706-707), στίχοι - κλειδιά, που χρησιμοποιούνται από τον ποιητή για τη δόμηση του μύθου του ποιήματος και τη σκηνοθεσία της υπόθεσης και αποτελούν μια αποτύπωση των θεμελιωδών εννοιών του ποιήματος.

Ως αφετηρίες για τη σύνθεση της σεφερικής *Ελένης* θεωρήθηκαν: η τραγικότητα της μοίρας της, η πολυσημία του μύθου της Ελένης στην αρχαία ελληνική γραμματεία (Όμηρος, Ησίοδος, *Κύπρια Έπη*, Ηρόδοτος, Αισχύλος, Σοφοκλής, Ευριπίδης) και το ημιθεϊκό αρχέτυπο της τελειότητας. Το ποίημα βασίζεται στην παραλλαγή του μύθου της Ελένης –που ήταν γνωστή ήδη και από τους σχετικούς στίχους της *Παλινωδίας* του Στησίχορου, τους οποίους παραδίδει ο Πλάτων (*Φαίδρος*, *Πολιτεία*)–, όπως την παρουσίασε ο Ευριπίδης στην ομώνυμη τραγωδία του, που παρουσιάστηκε στην Αθήνα το 412 π.Χ. μετά τη Σικελική καταστροφή. Ο Σεφέρης δομεί το ποίημά του πάνω στην ανωτέρω περιγραφόμενη ευριπίδεια εκδοχή του μύθου.

Η επίδραση του Ευριπίδη στον Σεφέρη είναι προφανής. Κατ' αρχάς, ο Σεφέρης χρησιμοποιεί ως υπότιτλο στίχους από την τραγωδία (αναφέρθηκαν παραπάνω), που τονίζουν την ιδέα του είδωλου. Παράλληλα, αναφέρονται συχνά τόποι (Σαλαμίνα, Τροία, Σκάμανδρος) και ονόματα (Ελένη, Αίαντας, Πρωτέας, Πάρης), που απαντούν στο ευριπίδειο έργο. Επιπλέον, ο Σεφέρης στηρίζει το ποίημα στην εκδοχή του Ευριπίδη ότι η Ελένη δεν πήγε ποτέ στην Τροία, αλλά βρισκόταν στην Αίγυπτο και κατά συνέπεια ο Τρωικός πόλεμος έγινε για μια σκιά, για μια νεφέλη. Περιγράφει ακόμη με λυρικό τρόπο τις συνέπειες του Τρωικού πολέμου, όπως και ο Ευριπίδης, και χρησιμοποιεί σχεδόν αυτούσιο τον στίχο 1137 «τ' είναι θεός; τι μη θεός; και τι τ' ανάμεσό

τους;», στίχο που χρησιμοποιεί στην τραγωδία του Ευριπίδη ο Αγγελιαφόρος Α΄, για να αποδώσει την ιδέα του ανεξερεύνητου της θείας βούλησης. Τέλος, ο Σεφέρης όπως και ο Ευριπίδης τονίζει τη ματαιότητα του πολέμου, παρουσιάζοντας τον Τρωικό πόλεμο να γίνεται «για ένα πουκάμισο αδειανό, για μίαν Ελένη».

Γ. Ε. Μανουσάκης